

A SZOCIOLÓGIA SZLOVÁKIÁBAN

A szlovák szociológia kezdetei, intézményesülésének szakaszai — önálló egyetemi szak, saját tudományos társaság, szakfolyóirat stb. — szorosan kötődnek a cseh szociológiához. Ezt a kapcsolatot többnyire meghatározta a nyelvi közelség, a közös államalakulat (1918). A két világháború közti időszakban épültek ki az országban a szociológia alapjai (Prágában a szociológia szisztematikus egyetemi szintű fejlesztése nyomán, 1930-ban jelent meg az első szakfolyóirat, a húszas–harmincas években pedig az első fordítások).

Az akkori kutatások többsége Szlovákia területén egyszeri szociográfiai felmérésre szorítkozott. Különbőféle társadalmi és kulturális intézmények végeztek ilyen felméréseket, mivel specializált szociológiai intézetek még nemigen léteztek.

A korabeli szociológusok közül kiemelkedik Anton Stefánék professzor (1907–1964), aki a társadalmi és politikai életben is aktív szerepet vállalt. Tanulmányait Bécsben folytatta, doktorátusát filozófia és szociológia szakon szerezte a pozsonyi Komensky Egyetemen. Már tanulmányai idején is részt vett a Bécsben élő szlovákok társadalmi és politikai életében (egyesületek, újságírás és szerkesztés), később pedig képviselő Budapesten. A csehszlovák állam megalakulása után mint képviselő (szénátor), sőt egy ideig miniszterként tevékenykedett. Emellett aktívan elősegítette a hazai szociológia intézményi alapjainak kiépítését. Például alapító tagja volt a Csehszlovák Mezőgazdasági Akadémiának, melynek keretében sikeres szociológiai felmérések folytak.

Szakmai munkáinak jelentős része Szlovákia parasztságával és a szlovák nemzet-tudat fejlődésével foglalkozik. A második világháború alatt a pozsonyi egyetemen oktatott — egészen 1949-ig. 1944-ben jelent meg legismertebb műve, a „Szlovákia szociográfiájának alapjai” (Základy sociografie Slovenska). Ebben a terjedelmes munkájában a szociográfiának a román D. Gusti által kidolgozott módszertanából indult ki, amelyre saját koncepciót épített fel. Többek közt találunk itt alapos fejlődéselemzést a szlovák népesség alakulásáról a statisztikai adatok tükrében, fejezeteket a vidékről és a városról, a vidéki és a városi életmódról, az egyes társadalmi osztályokról és rétegekről, a gazdasági helyzetről stb.

A háború után a szlovák szociológia két legtevékenyebb központja a pozsonyi (Bratislava) és túrócszentmártoni (Martin) volt. Pozsonyban az egyetemen és a tudományos akadémián belül alakult ki egy-egy műhely. Túrócszentmártonban az 1863-ban létesült Matica slovenská nevű országos kulturális szervezet igyekezett a Csehszlovák Köztársaság fennállása idején (1918–1938) átfogni és szervezni a szlovákiai tudomány még nem intézményesült ágait. E szervezet keretén belül működött a Szociológiai Szakosztály (A. Hirner, P. Gyula), itt jelentették meg az első szlovákiai szaklapot is. Igen biztató fejlődésnek indultak a terepkutatások és az egyetemi oktatás.

De ez az újjáépítés rövidnek bizonyult. 1948 februárjában megkezdődött a burzsoá áltudománnyá minősített szociológia felszámolása. A történelmi materializmus lett az

egyetlen tudományosnak elfogadott elmélet a társadalomról. Nemsokára megszűnték a szakfolyóirat kiadását, leállították az egyetemi oktatást, sőt az akadémián belül működő kutatóműhelyt is megszűntették. Megismétlődött a harmincas évek szovjet példája. Igen kevesen maradtak meg a szociológiánál, s ha igen, akkor minden bizonnyal nem szociológus megjelölés alatt. A kutatások többnyire megrendelésre készültek, például az ötvenes évek közepén olyan témakörökben, mint a népművelés, a rádió és a propaganda hatása a lakosságra.

Valamiféle újjáéledés kezdődött el a hatvanas évek elején. A SZTA Filozófiai Intézetében fokozatosan formálódott egy szociológiai szakosztály, amelynek munkatársi köre is egyre bővült. A szocialista országok aktuális problémáival foglalkozó kutatások nem sokáig vártak magukra. Az első közt kiterjedt kutatási program indult a szocialista munkabrigádok mozgalmáról, majd később a földművelésszövetkezeti dolgozókról. Természetesen mindez a marxista szociológia és a történelmi materializmus égisze alatt történt (mellesleg kettőjük viszonya volt az elméleti viták leggyakoribb témája).

A szakképzett szociológusok hiányát a pozsonyi Komensky Egyetem Bölcsészka kezdte betölteni. Az 1964-ben újjáalakult szociológiai tanszék első diákjai 1970-ben végeztek. Eközben az akadémiai műhely a terepkutatások előkészítése és feldolgozása mellett foglalkozni kezdett a marxista szociológia metodológiai kérdéseivel, a szociológiai kutatás módszereivel és technikájával. Egyre gyakoribbá váltak a tapasztalatgyűjtés céljából szervezett külföldi tanulmányutak, kiküldetések (Lengyelország, Szovjetunió és Jugoszlávia volt a leggyakoribb úti cél) és konferenciákon való részvétel.

1964-ben megalakult a Szlovák Szociológiai Társaság. Több mint 230 taggal indult, ami bizonyította a diszciplína iránti nagy érdeklődést. Sőt, Pozsonyon kívül is létesültek helyi szervezetei. Folyamatosan újabb és újabb szakosított műhelyek jöttek létre olyan intézeteken belül, amelyek kultúrával, ifjúsággal, az egészségüggyel, a munkafolyamatokkal foglalkoztak. A SZTA Szociológiai Intézete 1965 óta létezik önálló műhelyként. A szociológia egyszeriben igen „divatos” lett. Ehhez hozzájárult a nagyobb publicitás, valamint a gyakorlati életre irányuló kutatások és felmérések sora. A könyvpiacon szaporodtak a hazai szakirodalmi művek és fordítások.

A hatvanas évek második fele legfőképp egy nagyszabású csehszlovák kutatás jegyében telt, amely társadalmunk szociális differenciálódására és mobilitására irányult (vezetője P. Machonin volt). A vizsgálat empirikus része szerencsére még közvetlenül 1968 előtt lezárult. Maga a kutatás „...jelentős minőségi növekedést jelentett Szlovákia szociológiai kutatási szintjének emelésében és tudományosításában” (Szomolányi 1989: 393). Bár az anyag egy részének feldolgozására soha sem került sor, már az első eredményei élénk visszhangra találtak, nemcsak hazai körökben, de külföldön is.

Az 1968-as politikai változások egyik logikus következménye volt az, hogy a szociológiát ismét „félre állították”. Bár ezúttal másfajta „likvidációs” eljárásra került sor, mint az előző esetben (Szomolányi: 1989: 394), az eredmény igen hasonló volt. Leállították a terepkutatásokat, káderreviziókat tartottak és a kutatóhelyeken szervezeti változtatásokat eszközöltek. Leegyszerűsítve: az átmeneti enyhülést keményebb idő-

szak váltotta fel. Magát a Szociológiai Intézetet 1974-ben ismét egyesítették a Filozófiai Intézettel. A szociológiai tanszéken, Szlovákia egyetlen felsőfokú központjában, az oktatás nem állt le, de a diákok számát korlátozták, és a szak nem indult minden évben. A végzősök vállalati szociológusokként, illetve különféle kutató intézetekben helyezkedtek el. Szakmai folyóiratunk, a „Sociologia” 1969 óta jelenik meg, két havonta, az SZTA Szociológiai Intézete gondozásában. Az utóbbi néhány évben kizárólag tematikus számokat szerkesztenek.

A normalizációs időszakban a kutatások zömét a megrendelő követelményeinek rendelték alá. Szociotechnikus funkciójukat gyakran nem vették figyelembe, és igen sok kutatásnak az eredményei az irodai fiókban „kötöttek ki”. Hosszú távú terveket (ún. alapkutatás állami terv) állítottak fel és a tágan szabott témák közt olyanok szerepeltek, mint például a munkásosztály és értelmiség közeledése egymáshoz, vagy a város–falú viszony, a szocialista személyiség fejlődése, a szocialista életmód stb. Ebből az időszakból két kutatás érdemel külön figyelmet. Az egyik az, amelyet Alexander Hirner vezetett és dolgozott fel — ennek eredményeként született az üzem társadalmi ellenőrzésére vonatkozó koncepció.

Alexander Hirner (1911–1987) Pozsonyban, Rómában és Párizsban folytatott tanulmányokat. A második világháború után Túrócszentmártonban a Szociológiai Szakosztályon dolgozott — itt jelent meg a „Sociologicky sborník” (Szociológiai tanulmánykötet) —, és az egyetemen is előadott. Az ötvenes években egy konstruált perben megvádolták és elítélték. Rehabilitációja után, 1966-ban ismét visszatérhetett oktató- és kutatómunkájához. A szociológia elméletének és metodológiájának számos kérdésével foglalkozott — mindenekelőtt a szlovák szociológia előtörténetével, a társadalmi kontroll problémájával, a szociabilitással, a személyiség és az életmód kérdéseivel. Igen sokáig oktatott a pozsonyi tanszéken. Műveinek egy része máig nem jelent meg. A közismertebbek közé tartoznak: „Človek a spoločnosť” (Az egyén és a társadalom), „Ako sociologicky analyzovať” (Hogyan végezzünk szociológiai elemzést), „Primárne dáta v sociológii” (Elsődleges adatok a szociológiában).

Feltétlenül említésre méltó az a nemzetközi összehasonlító kutatás a munkásosztály és az értelmiség közeledéséről, amelynek eredményei alapján R. Rosko kidolgozta a „társadalmi munkakör és az otthoni munkakör” elméletét. A kutatás nyíltan feltárta az annyira alábecsült árnyékgazdaságot és a két jelentős társadalmi csoport részvételét ebben.

A szűk keretek közé szorított oktatás ellenére az egyetemen folytatódott az egyes ágazati szociológiák fejlesztése. Lazult a szoros kötődés az állami tervekhez, „tágult a kutatási szabadság” tere, javultak az intézeteken belüli feltételek. A hetvenes és a nyolcvanas évek első fele a szűkebb területre való szakosodás jegyében telt el.

1989 szeptemberében került sor — már feszült politikai légkörben — a szlovákiai szociológusok II. kongresszusára. A nyílt hangvételű összejeövetelen megválasztották a Szlovák Szociológiai Társaság új, kritikus szemléletű vezetését, amelyben több fiatal kapott helyet. A kongresszuson kibontakozott vita már jóval előbb elkezdődött,

még hozzá olyan kérdésekről, mint a szak újabb története, értelme és jelentősége a társadalom számára.

Az 1989 november utáni események természetesen sokféle változást hoztak. Számos új, piaciorientált kutató szervezet jött létre — amelyek persze külföldön közismert részei a működő piacgazdaságnak. A piacfelmérések, a közönség érdeklődésének, a közvélemény változásának vizsgálatára tett kezdeményezések nyomán visszatért a szociológia „népszerűsége”, amiben nagyban közrejátszottak a választások előtti felmérések is.

Rosszabb helyzetbe kerültek az állami kutatóintézetek. Több intézet megszűnt, másokat átszerveztek, és gyakran bizony nem a minőség, hanem a pénzszűke döntött. Ez viszont természetes folyamat egy változó korban. A kollégák egy része másutt keresi és találja meg érvényesülését.

A pozitívumok közé tartoznak az újabb és újabb külföldi kapcsolatfelvételek, intézetünkben is több kutatócsoport működik együtt külföldi partnerekkel közös projekteken. A Szlovák Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének munkatársai az utóbbi három évben öt témacsoportot alkotva végzik kutatómunkájukat (emellett vannak önálló projektek is, pl. szociológiánk előtörténete, az életrajzi módszer kutatásainkban).

1. *A család és problémái* témacsoport (vezetői P. Gurán és M. Piscová). 1993-ban három dologra irányult figyelmük: egy szlovákiai kisváros idős lakosainak helyzetét (lakás és gazdasági) mérték fel és elemezték, továbbá kidolgoztak egy szakértői vizsgálatot a hátrányos helyzetű gyermekek családjairól és foglalkoztak a szegénységkutatás metodológiai kérdéseivel. A csoport többek közt kapcsolatban áll a Pozsonyban nemrég alapított „Nemzetközi családkutató központtal”, amely az UNESCO-hoz tartozik.

2. *Településeink igazgatási és öngazgatási szerkezete* témacsoport (vezetője L. Falt'an). A hároméves program keretében végzett terepkutatások eredményeit konkrét ajánlásokként eljuttatták az egyes városi önkormányzatokhoz. A kibontakozó települési öngazgatás három szintjének (politikai, gazdasági, kulturális) erőforrásait kutatták. A csoport eredményes együttműködést alakított ki a Chuo egyetem (Tokió) kutatóival.

3. *A civil társadalom kialakulása* témacsoport (vezetője J. Stena). Az 1991 óta működő csoport elméleti összefüggéseiben és gyakorlati közegében kutatja a civil társadalom kialakulását Szlovákiában: az ifjúsági mozgalmak, a nők változó szerepe a közéletben, a polgár revitalizálódó szerepe a társadalomban stb. Jelenleg a cseh kollégákkal együtt terjedelmes összehasonlító kutatáson dolgozik, mely a társadalmi változások feltárására irányul.

4. *A politikai rendszer és a társadalmi rendszer viszonya a demokráciába való átmenetben* témacsoport (vezetője J. Buncák). Az 1991–1993 évekre kidolgozott kutatási program keretében többek között sajtóelemzést végeztek, reprezentatív lakossági mintán felmérést készítettek a változó mobilitási pályákról és a változó társadalmi rétegződésről. Két nemzetközi projekthez csatlakozik: az egyik az amerikai UCLA, a másik a berlini FU.

5. A szlovák társadalom szociális-ökológiai kérdései témacsoport (vezetője J.Pasiak) csak nemrég került át intézetünkbe. A szociális és kulturális területfelosztást, a társadalom szociális és területi fejlődésének alapirányzatait követi nyomon. A csoport tagjai a pozsonyi természettudományi karral működnek együtt.

Figyelmet érdemel még a szociológia oktatásának fejlődése. Az egyetemi oktatásban egyre több hallgató veszi fel a szociológiát, de számos középiskolában és nem-humán kurzusokon is megjelent a szak önálló tantárgyként. Igaz, e téren még nagyon sok munka vár ránk, példa erre a „szociális gondozás”, amelyet csak nemrég kezdtek el bevezetni — igen nehézkesen — az egyetemi tantervekbe.

Remélhetjük, hogy a szervezett szociológiai ismeretszerzés hozzásegít a társadalom sikeres átalakulásához. Véleményem szerint — és ezt eddigi tapasztalataim is megerősítik —, az aktív vagy a passzív (megfigyelő-elemző) hozzáállás a társadalmi folyamatok feltárásában egyaránt hasznos lehet. Az szociológus újonnan meghatározott társadalmi szerepe nagy kihívás, amelyet már sokan megértettek, és tudományos orientációjukban tekintetbe vettek.

Felhasznált irodalom

Pasiak, J.-L. Macháček 1993. *Sociology in Slovakia after 1956*. (Kézirat.)

Schenk, J. 1990. K obnoveniu Sociologického ústavu SAV. *Sociologia*, 6.

Szomolányi, S. 1989. Historia zrodu a formovania sociologického pracoviska SAV. *Sociologia*, 3, 393–396.

Turcan, L. 1992. Alexander Hirner. *Sociologia*, 1–2.

— 1992. Dejiny slovenskej sociológie a osobnost'. A. Stefánka. *Sociologia*, 4.

